QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍNDA MUXAMMESLERDIŃ EVOLYUCIYASÍ HÁM KÓRKEMLIK ÓZGESHELIGI

Ayımbetova G.R.
Ájiniyaz atındağı NMPI Qaraqalpaq tilihám ádebiyatı qánigeligi 1-kurs magistrantı,
gulmiraayimbetova82@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15635954

Annotaciya: *bul maqalada Qaraqalpaq ádebiyatındağı muhammes janrınıń tariyxıy evolyuciyası hám kórkemlik ózine tánligi kórip shığıladı. Muxammes - shığıs klassikalıq poeziyasınan tamır alğan, bes qatarlı qosıq formasındağı poeziyalıq janr bolıp, qaraqalpaq shayırlarınıń dóretiwshiliginde mazmun hám forma jağınan bay tásir qaldırğan. Ájiniyaz, Berdaq, I.Yusupov sıyaqlı ullı hám zamanagóy shayırlar muhammes arqalı ruwxıy, sociallıq, tariyxıy temalarğa múrájat etken.*

Maqalada janrdıń klassik dáwirden zamanagóy poeziyağa shekemgi rawajlanıw basqıshları, poetikalıq ózgeshelikleri, kórkem súwretlew quralları tallanıp shığıladı. Muxammes janrınıń qaraqalpaq ádebiyatındağı ornı hám házirgi kúndegi áhmieti ilimiy-teoriyalıq jaqtan bahalanıp, janrdıń ádebiy miyrastağı hám ruwxıy áhmiyeti ashıp beriledi.

Tayanish sózler: *Qaraqalpaq ádebiyatı, muxammes, janr, poeziya, klassikalıq shığarma, Ájiniyaz, Berdaq, Ibrayım Yusupov, kórkemlik ózgeshelik, tariyxıy evolyuciya, poetikalıq forma, ruwxıy mazmun.*

Qaraqalpaq klassikalıq hám zamanagóy poeziyasında muhammes janrı ózine tán poetikalıq dúzilisi, ırğağı, mazmun baylığı hám kórkemlik imkaniyatları menen ádebiy miyrastıń áhmietli bólegi bolıp esaplanadı. Bul janr, kóp ásirlik shığıs poeziyasınıń tereń dástúrlerinen azıqlanıp, qaraqalpaq shayırlarınıń dóretiwshiliginde de ayrıqsha orınğa ie bolğan.

Bul maqalada muhammes janrınıń qaraqalpaq ádebiyatındağı tariyxıy rawajlanıw basqıshları, poetikalıq ózgeshelikleri hám zamanagóy dóretiwshiliktegi ornı kórip shığıladı.

Muxammes janrınıń poeziyalıq tiykarları.

"Muhammes" sózi arab tilinen alıngan bolıp, "bes qatarlı" degen mánisti bildiredi. Bul janrda hár bir bánt bes qatardan ibarat bolıp, belgili bir uyqas (rifma) dúzilisi tiykarında jazıladı. Ádette, qatarlar tómendegi sxemada dúziledi.

Bul dúzilis shığarmanıń muzıkağa tán únlesligin, ritmikalıq izbe-izligin támiyinlep, aytılatuğın oy tereń hám tásirsheń boladı.

Diniy-ádep-ikramlılıq úgit-násiyatlaw,filosofiyalıq pikirler,sociallıq turmıs,xalıq muhabbatınıń súwretleniwi sıyaqlı temalarda jazılğan bolsa da, zaman ağımına qarap jańalanıp kelgen.

Qaraqalpaq ádebiyatında muhammeslerdiń tariyxıy evolyuciyası.

Qaraqalpaq poeziyasında muhammes janrı XIX ásirden baslap kórine baslaydı. Ájiniyaz Qosıbay ulı bul formada birinshi úlgi muxammeslerdi dóretken shayırlardan. Onıń muxammeslerinde:

Allaǵa sıyınıw,haqıyqatlıqtı izlew,xalıqqa xızmet etiw sıyaqlı iri ideyalar kózge taslanadı.

Berdaqtıń muxammeslerinde bolsa ruwxıy tazalıq, ana tili, xalıqtıń baxıtı, bilim hám hadallıq sıyaqlı sociallıq-filosofiyalıq temalarǵa kóp orın berilgen. Berdaq muxammeslerdi kórkem shıǵarma dárejesine kóterdi.

XX ásirde bul janr Kamil Tájiev, Seytimbet Seytov, Satıbaldı Narımbetov sıyaqlı shayırlar dóretiwshiliginde de saqlanıp qalǵan. Olar bul formanı tek dástúr emes, al ruwxıy-poetikalıq tájiriybe sıpatında da paydalandı.

Házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasında muhammes.

Ibrayım Yusupov, Kenjequl Elmurzaev, Sırǵabay Omarov sıyaqlı zamanagóy shayırlar muhammes janrın búgingi kún mashqalaların ashıp beriw, insan ruwxınıń quramalı halların poeziyalıq formada kórsetiw maqsetinde paydalandı.

Muxammes arqalı:Jan dúnya,tariyxiy yad, máńgilik qádiriyatlar ózgeshe sáwlelenbekte.

Zamanagóy muhammeslerde klassikalıq ólshem saqlanǵan bolsa da, obraz jaratıw, sóz qollanıw, kórkemlik usıllar zaman talabına say bolǵan.

Qaraqalpaq ádebiyatında muxammeslerdiń evolyuciyası.

Qaraqalpaq muxammesleriniń tariyxın Ájiniyaz Qosıbay ulınıń poeziyasınan baslawǵa boladı. Onıń muxammeslerinde diniy-filosofiyalıq mazmun, aqıl-násiyat hám moral bayanatları kúshli.

Ájiniyaz muxammesleri - xalıqtı shınjırlı bolıwǵa, sabırlı, bilimli bolıwǵa shaqıradı.

Berdaq muxammesleri bolsa - jenil bayan etilgen boliwi menen birge, kóp áhmiyetli mazmunga iye. Berdaq qosıqlarında muxammes janrı arqalı milliy til, xalıq ruwxı, áwlad tárbiyası, tariyx háreketler, ádep-ikramlılıqlar qosıq formasında bayan etilgen.

Qaraqalpaq ádebiyatında muhammes - bul ápiwayı poetikalıq forma emes, bálki ruwxıylıqtıń, millettiń, waqıttıń kórkemlik tilindegi aynası. Waqıt ótse de, bul janr óziniń kórkemlik qádirin joǵaltpastan, jańa mazmun, forma arqalı rawajlanıp kelmekte. Muxammes - dástúr hám jańalanıwdıń sheberlik penen birlesken shıǵarma úlgisi sıpatında, ádebiy-mádeniy izlenisler ushın bay material bola aladı.

Ádebiyatlar dizimi

1. Berdaq. Shıǵarmalar toplamı. - Nókis: Qaraqalpaqstan, 1964.
2. Ájiniyaz. Shıǵarmalar toplamı. - Nókis: "Qaraqalpaqstan" baspası, 1983.
3. Yusupov I. Tanlangan asarlar. - Nókis: "Ádebiyat hám sánet," 2001.
4. Elmurzaev K. Poetic mastery and the spirit of the time. - Nókis: Qaraqalpaqstan, 2010.
5. Kuralbaev B. Qaraqalpaq klassik poeziyasında janr máselesi. - Nókis: QMU, 1998.
6. Kuanyshev S. Traditsiya i innovaciya v karakalpakskoy poezii. - Nókis: QMU, 2015.